

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ СВОБОДА В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У статті зроблено спробу дослідити засоби мовної репрезентації концепту СВОБОДА в англійській, німецькій та українській мовах. Подано визначення концепту з позицій лінгвокультурології, сучасного напрямку у лінгвістиці, який розглядає феномен культури шляхом мовної інтерпретації. Проаналізовано три складові лінгвокультурного концепту в цілому та концепту СВОБОДА в англійській, німецькій та українських мовах зокрема.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, понятійна складова, образна складова, ціннісна складова, концептуальна метафора, перцептивний образ, фрейм

У сучасній лінгвістичній науці спостерігається значний інтерес до вивчення зв'язку між мовою та культурою. Численні дослідження спрямовані на вивчення мовних явищ з лінгвокультурологічних позицій. Лінгвокультурологія – сучасний напрям у лінгвістиці, який сформувався протягом 90-х рр. ХХ ст. в результаті інтегрування мовознавства з суміжними дисциплінами, такими як культурологія, етнологія та етнографія. Розвиток лінгвокультурологічного напрямку зумовлений прагненням до осмислення феномену культури як специфічної форми існування людини і суспільства у світі, при цьому мова виступає як засіб інтерпретації людської культури [8, 110-112]. Основи лінгвокультурологічних досліджень закладені в працях В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, М. Коула та інших.

Стрижневим терміном понятійного апарату лінгвокультурології є лінгвокультурний концепт. В. А. Маслова співвідносить лінгвокультурні концепти з іменами абстрактних понять, в яких культурна інформація прикріплюється до понятійного ядра [6, 48]. В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін вважають, що лінгвокультурний концепт – це умовна ментальна одиниця, спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості та культури [4, 76]. На думку С. Г. Воркачова, лінгвокультурний концепт є семантичним утворенням високого ступеня абстракції і являє собою продукт абстрагування семантичних ознак, притаманних визначеній кількості значущих мовних одиниць [3, 79].

Вважають, що лінгвокультурний концепт має трьохкомпонентну структуру [4, 76]. До його складу входять понятійний, образний та ціннісний елементи. Понятійний елемент формується фактуальною інформацією про реальний чи уявний предмет, який слугує основою для утворення концепту. Поняття – це результат пізнання предмета чи явища. Основу понятійного складника концепту утворюють семантичні ознаки, які дозволяють протиставити концепт слову відносно організації їхнього внутрішнього змісту. Внутрішній зміст слова – це сукупність сем та лексико-семантичних варіантів і емоційна забарвленість (конотація). Внутрішній зміст концепту – це сукупність смислів, організація яких суттєво відрізняється від організації сем і лексико-семантичних варіантів слова [2, 358].

Образний складник концепту – це характеристики предметів, явищ, подій, що відображені у пам'яті людини. Концепти зберігаються у людській свідомості у вигляді образів, символів. Образність концепту зумовлена його метафоричністю. Образний складник фіксує когнітивні метафори і тим самим підтримує концепт у мові й свідомості.

Ціннісний складник лінгвоконцепту (деякі автори, як С. Г. Воркачов, вживають термін *лінгвокультурний концепт*) відображає національну специфіку семантики одиниць мови, які в сукупності відображають мовну картину світу його носіїв. Саме ціннісний елемент відрізняє лінгвоконцепт від інших ментальних одиниць, які використовуються у різних галузях науки (когнітивний концепт, фрейм, сценарій тощо). Центром лінгвокультурного концепту завжди є цінність, оскільки культуру характеризує система цінностей, що їй притаманна.

Метою нашого дослідження є виявлення засобів мовної репрезентації концепту СВОБОДА в англійській, німецькій та українській лінгвокультурах, визначення їх загальних та специфічних рис.

Досягнення цієї мети передбачає виконання низки **завдань**:

– виявити понятійну основу лінгвокультурного концепту СВОБОДА на основі словникових дефініцій лексем *freedom, liberty, Freiheit, воля та свобода*;

– описати образний компонент лінгвокультурного концепту СВОБОДА в англійській, німецькій та українській мовах шляхом виокремлення перцептивного образу та когнітивних метафор;

– проаналізувати ціннісну складову досліджуваного концепту за допомогою атрибутивних виразів, компонентом яких є вищезгадані лексеми;

– окреслити спільні та відмінні риси мовної репрезентації концепту СВОБОДА в англійській, німецькій та українській лінгвокультурах.

Матеріалом дослідження слугували лексикографічні джерела (Longman Dictionary of Contemporary English, Oxford Advanced Learner's Dictionary, Duden-Deutsches Universalwörterbuch (DDU), Академічний тлумачний словник української мови – СУМ) та корпусні дані (British National Corpus – BNC, Corpus Concordance German – CCG та Корпус текстів української мови – КТУМ).

Свобода відноситься до базових культурних цінностей. В англійській мові концепт СВОБОДА вербалізується за допомогою лексем *freedom* та *liberty*, в німецькій – за допомогою лексеми *Freiheit*, а в українській мові репрезентується лексемами *свобода* та *воля*.

Аналіз дефініцій вищезазначених лексем показав, що в усіх трьох мовах СВОБОДА має наступні значення:

1. Право робити чи говорити те, що ти хочеш, без перешкод з боку кого-небудь / чого-небудь
англ. *Freedom of speech / expression / action*
нім. *Freiheit der Meinungsäußerung*
укр. *свобода слова*
2. Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі
англ. *to set at liberty*
нім. *in Freiheit setzen*
укр. *випустити на волю*
3. Право, привілей
англ. *basic liberties*
нім. *Grundfreiheiten*
укр. *основні свободи* [1; 11; 12; 13]

Переходячи до аналізу образної складової концепту СВОБОДА слід взяти до уваги, що образна складова концепту представлена, як зазначають З. Д. Попова та І. А. Стернін, власне перцептивним когнітивним образом та когнітивними метафорами [7, 108]. Власне перцептивний образ утворений сукупністю зорових, тактильних, смакових, звукових та нюхових образів. Метафоричний образ концепту формується сукупністю концептуальних метафор.

Проаналізувавши вживання лексем на позначення СВОБОДИ в англійській, німецькій та українській мовах за допомогою мовних корпусів, ми прийшли до наступних висновків.

Перцептивний образ, через який об'єктивується концепт СВОБОДА в англійській лінгвокультурі, є:

– аудіовербальним

He has sent me to proclaim liberty to the captives [BNC].

‘Він послав мене (досл.) *оголосити свободу* полоненим.’

– смаковим

Others decided to taste freedom in other fields of social activity [BNC].

‘Інші вирішили (досл.) *відчутти смак свободи* в інших сферах соціальної діяльності.’

В німецькій лінгвокультурі СВОБОДУ сприймають через органи:

– зору

Regisseur Rosa von Praunheim sieht die Freiheit der Kunst gefährdet [CCG].

‘Режисер Роза фон Праунхайм *бачить свободу* мистецтва під загрозою.’

– нюху

Er roch nach Freiheit und Abenteuer [CCG].

‘Він *пахнув свободою* та пригодами.’

В українській лінгвокультурі перцептивний образ СВОБОДИ утворений наступними чуттєвими сприйняттями:

– зоровим

Однак свобода виглядає ілюзорно, як вдало відзначив в одному зі своїх віршів Андрухович [КТУМ].

– аудіовербальним

Рудольф розуміє, що пропонується оповістити свободу Сонячної машини [КТУМ].

– смаковим

До свободи й вони мали смак [КТУМ].

– нюховим

Кінським потом, виходить, пахне свобода та людними майданами [КТУМ].

Основні концептуальні метафори, які відображають когнітивну структуру концепту СВОБОДА є спільними у трьох досліджуваних мовах та зводяться до наступних:

СВОБОДА – БОРТЬБА

The day has come, and from now on, everyday is a fight, a fight for freedom, a fight that requires courage [BNC].

‘Нарешті настав день, починаючи з якого, триває боротьба, **боротьба за свободу**, боротьба, яка вимагає сміливості.’

Die Geschichte mit reichlicher Betonung auf den Ehrenkodex und dem Kampf um die Freiheit wird weiter erzählt [CCG].

‘Історія із значним акцентом на кодекс честі та **боротьбі за свободу** буде розповідатися далі.’

Ці «правдоборці» ,як правило, не приховують свого негативного ставлення до Української держави, до **боротьби українського народу за свободу і незалежність** , як не приховують і свого бажання знову нав’язати суспільству сталінсько-брежнєвське бачення історичних подій як «єдино правильне» [КТУМ].

Варто відмітити, що в межах фрейму БОРТЬБА свободу розглядають у різних іпостасях:

СВОБОДА – ТРОФЕЙ

Families of British hostages held in Beirut hope that the new era of co-operation will help win freedom for their loved ones [BNC].

‘Сім’ї британських заручників, які знаходяться у Бейруті, сподіваються, що нова ера співпраці допоможе їхнім рідним здобути свободу (досл.) **виграти свободу для їхніх рідних**.’

Ich werde dem Alltag den Rücken kehren und meine neu gewonnene Freiheit in vollen Zügen geniessen [CCG].

‘Я повернуся спиною до буднів і буду на повну насолоджуватися щойно здобутою (досл.) **щойно виграною свободою!**

У суспільства на цих виборах завдання мінімум і є завданням максимум – не дати відібрати у себе так **важко завойовану свободу** , аби мати механізми хоч якось впливати на владу [КТУМ].

СВОБОДА – ОБ’ЄКТ, ЯКИЙ ЗАХИЩАЮТЬ

The Electoral College was designed to protect liberty [BNC].

‘Виборча колегія була створена **для захисту свободи**.’

Sie sich selbst über ihren riesigen Medienapparat als Verteidiger der Freiheit darstellen [CCG].

‘За допомогою потужних засобів масової інформації вони створюють враження, що захищають свободу (досл.) **вони є захисниками свободи**.

Тримаю в руках свіжий номер «Дня» , читаю статті : про владу та відповідальність, про те , як захистити свободу , як уберегти наших дітей ... [КТУМ].

Крім того, ототожнюючи свободу із боротьбою, англійці та українці наділяють її людськими рисами, тобто іноді розглядають її як суперника чи переможеного.

The armed forces searched in vain for some trace of this elusive enemy of freedom [BNC].

‘Озброєні війська марно шукали слід невловимого **ворога свободи**.’

Тож в результаті цих виборів перемогла не свобода і право вибору , а система, її влада над нашою волею та свідомістю [КТУМ].

Бачення свободи як боротьби тісно пов’язане із уявленням про неї як про загублену втрачену річ. Отже, маємо наступну концептуальну метафору.

СВОБОДА – ВТРАЧЕНА / ЗАГУБЛЕНА РІЧ

Prisoners should lose liberty, not rights [BNC].

‘В’язні повинні **втратити свободу**, але не права.’

Wie Menschen ihre Freiheit verlieren und wiedergewinnen können [CCG].

‘Як люди можуть **втратити** і знову здобути **свободу**.’

Ціна втраченої свободи [КТУМ].

Оскільки свобода є цінністю то, очікувано, її сприймають як об’єкт бажання.

СВОБОДА – ОБ’ЄКТ БАЖАННЯ

How is men’s desire for liberty to be reconciled with the need for authority [BNC]?

‘Як примирити чоловічу **жагу до свободи** із потребою владарювати?’

Sehen wir nun das selbe Verlangen nach Freiheit [CCG].

‘На даний час ми бачимо те саме **бажання свободи**.’

Бажання свободи засяє у руського люду в очах [КТУМ].

Ціннісна складова лінгвокультурного концепту здебільшого актуалізується за допомогою позитивно- та негативно-оцінних атрибутів. Негативно-забарвлені атрибути надають негативної оцінки явищу, тоді як позитивно-оцінні прикметники пом’якшують створений у свідомості певної нації негативний образ певного предмета чи явища.

Якщо порівнювати атрибути, які характеризують СВОБОДУ в трьох досліджуваних мовах, то можна зробити висновок, що найбільшу кількість позитивно-забарвлених атрибутів маємо в англійській мові. Тут СВОБОДА буває справжньою (*real freedom, true liberty*), бездоганною (*perfect freedom*), позитивною (*positive freedom / liberty*), солодкою (*sweet freedom / liberty*), веселою (*joyful liberty*), славетною (*glorious liberty*) [BNC]. В українській мові теж маємо *солодку свободу*, а ще *радісну*.

Дивлячись на неї, може виникнути жаль: перед тобою бідна істота, що не знала радісної свободи дитинства [КТУМ].

В українській мові свобода може бути наділена таким атрибутом, як краса (у межах кон-струкції з родовим): *Ми їм заронюємо в душі красу свободи* [КТУМ].

В німецькій мові оцінка СВОБОДИ є найбільш нейтральною й позаемоційною. Так СВОБОДА буває інтелектуальною / духовною (*geistige Freiheit*), моральною (*sittliche Freiheit*) та корисною (*frderliche Freiheit*) [CCG].

Щодо негативної оцінки, то найбільш негативно СВОБОДУ сприймають в українській лінгвокультурі. Тут її називають *обтяжливою, злою та лихою*. Інколи прикметник з негативною оцінністю (*паралізована*) вживається для характеристики не свободи, а її браку. В англійській лінгвокультурі спостерігаємо негативну (*negative freedom*) та жахливу (*dreadful liberty*) СВОБОДУ. В німецькій лінгвокультурі негативне забарвлення СВОБОДИ метафорично пов'язане зі ступенем чистоти, тобто її називають брудною (*unreine Freiheit*).

Варто зазначити, що за максимальним ступенем прояву в усіх трьох мовах СВОБОДА буває, перш за все, *абсолютною* (*absolute freedom, absolute Freiheit*), а також *повною* (*full freedom, vöilige Freiheit*), *цілковитою* (*total freedom, ganze Freiheit*). [5; 9; 10]

Отже, проведене дослідження репрезентації концепту СВОБОДА в англійській, німецькій та українській мовах показало, що в усіх трьох лінгвокультурах відповідний концепт становить складне утворення. Зокрема в досліджуваних мовах концепт СВОБОДА уособлює право діяти без перешкод з боку інших чи певних обставин, перебування не під арештом, привілей тощо. На образному рівні СВОБОДУ сприймають дещо по-різному. Так, в англійській мові перцептивний образ СВОБОДИ утворений переважно аудіовербальним та смаковим образами, в німецькій – зоровим та нюховим, а в українській – сукупністю усіх вищезгаданих образів. При цьому когнітивно-метафоричні смисли СВОБОДИ в усіх трьох мовах є тотожними. На аксіологічному рівні, у досліджуваних лінгвокультурах концепт тяжіє до позитивної оцінки, хоча в деяких випадках має місце й негативне забарвлення.

Перспективи подальших досліджень визначені, зокрема, доцільністю цілісного аналізу когнітивних аспектів репрезентації концепту СВОБОДА на матеріалі різносистемних і різноструктурних мов.

Список використаних джерел

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// sum.in.ua/](http://sum.in.ua/)
2. Венжинович Н. Ф. Лінгвокультурний феномен концепту (на матеріалі фразеологізмів англійської та української мов) / Н. Ф. Венжинович // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Розділ XI. Лінгвокультурологія. Етнолінгвістика. – № 3. – Луцьк, 2007. – С. 357-361
3. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3 : Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж : Истоки, 2002. – С. 79-95
4. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : Сб. науч. тр. / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – С. 75-80.
5. КТУМ – Корпус української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.mova.info/corpus.aspx](http://www.mova.info/corpus.aspx)
6. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
8. Солдатова М. А. Понятие лингвокультурного концепта в лингвистических исследованиях / М. А. Солдатова // II Международные Бодуэновские чтения : Казанская лингвистическая школа : традиции и современность (Казань, 11-13 декабря 2003 г.) : Труды и материалы : В 2 т. / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 2. – С. 110-112.

9. BNC – British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/>
10. CCG – Corpus Concordance German [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lextutor.ca/concordancers/concord_g.html
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim : Dudenverlag, 2001
12. Longman Dictionary of Contemporary English / edit. N. D. Turton, J. Brian Heaton. – Boston : Pearson ESL, 2003. – 1968 p.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary / edit. A. S. Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 1796 p.

Summary. The article presents an attempt to research the ways of language interpretation of the concept of FREEDOM in the English, German and Ukrainian languages. The definition of concept is given from the standpoint of linguoculture, a modern linguistic trend which views the phenomenon of culture through language interpretation. The three components of linguocultural concept in general and of the concept of FREEDOM in the English, German and Ukrainian languages in particular are analyzed.

Key words: linguocultural concept, notional component, imaginary component, axiological component, conceptual metaphor, perceptive image, frame.

УДК 311.161.2'373.612.4:81.23

І.С.Беркещук

СЛОВОТВОРЧА МЕТАФОРА У МЕНТАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Пропонована розвідка присвячена огляду та аналізу окремих теоретичних праць, у яких досліджується метафора як спосіб відображення дійсності, словотворча метафора та ментальність. З'ясовано значення термінів «менталітет», «ментальність», «словотворча метафора».

Ключові слова: менталітет, ментальність, метафора, словотворча метафора.

Вивчення метафоричного способу відображення дійсності – одна з перспективних напрямів когнітивної лінгвістики. На сьогодні пильну увагу вчених направлено на осягнення зв'язку національної мови і мислення. І саме в метафорі стали бачити ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не тільки національно-специфічного бачення світу, але і його універсального образу.

Ще В. Гумбольдтом було зазначено, що різні найменування не є еквівалентом чуттєвого сприйняття предмета, це перш за все розуміння його, яке закріплене в мові шляхом знайденого для нього слова. Метафора як похідна одиниця у своїй внутрішній формі фіксує спосіб пізнання явища в процесі його найменування. Для метафори характерний особливий моделюючий потенціал, тому що вона перш за все «показує нам рух думки», а саме різні компоненти ментальної сфери. Базою для метафоричного осмислення сфери абстрактного виявляється лексика з конкретно-предметними значеннями. За словами Н. Д. Арутюнової, ми «асоціюємо абстрактні поняття з конкретними предметами, тому що це єдиний спосіб для того, щоб уніфікувати світ ідей та світ речей» [4, 94].

Один із напрямків сучасного мовознавства – аналіз метафоричної системи української мови в аспекті її моделювальних можливостей в українській мовній картині світу.

Метафори закладені вже в самій понятійній системі мислення людини, це особливого роду схеми, за якими людина думає і діє. Метафора – це своєрідний відбиток історії, культури народу, ідеології суспільства.

Інтерес до менталітету «спалахнув» в суспільній свідомості у зв'язку із різноманітними процесами в суспільстві. Хоча, треба визнати, про специфічність загадкової «української душі», «українського національного характеру» любили говорити завжди.

Категорія «менталітет» походить від прикметника «mentalis», що з'явився у XIV ст. столітті і позначав у середньовічній схоластиці приналежність розуму, мисленню. Ввели цю категорію у науковий обіг французькі вчені М. Блок та Л.Февр.

Особлива заслуга у визначенні категорії ментальності належить історичній антропології – напрямку в міжнародній історіографії, що виник у 60-70-ті роки XX ст. Під ментальністю спочат-